

Пивоварова Катерина Валентинівна,
старший викладач кафедри режисури
та акторського мистецтва
Київського національного університету
культури і мистецтв

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДМИТРА СЕМЕНОВИЧА ЧАЙКОВСЬКОГО

Метою дослідження є вивчення окремих положень педагогічної діяльності Дмитра Чайковського в Київському національному університеті культури і мистецтв, де режисер і викладач пропрацював понад сорок років. **Методологія дослідження** базована на історичному, системному, системно-діяльнісному та інформаційному підходах. **Наукова новизна** проведеного дослідження полягає у першій спробі аналізу педагогічного доробку досвідченого практика театральної режисури, професора кафедри режисури Київського національного університету культури і мистецтв Дмитра Чайковського. До вивчення його наукового, а особливо педагогічного надбання дослідники досі не зверталися. Однак таке звернення важливе для усвідомлення педагогічних методів підготовки і роботи на режисерських курсах, а також задля досягнення загальної теорії та режисерської педагогічної практики в усій повноті її проявів на українському ґрунті. **Висновки.** Дмитро Чайковський поєднував у своїй педагогічній діяльності традиції українського музично-драматичного театру, який досконало знав і любив, пошуки молоді сучасної режисури, якою безперестанно цікавився і намагався досягнути, та повну свободу із закликом до особистого мистецького експерименту і творчого шукання. У своїй педагогічній діяльності він базувався на власному досвіді практикуючого режисера, й усі теоретичні положення намагався викладати у прикладному контексті. Як педагог ставився з глибокою повагою і зацікавленням до особистого творчого пошуку своїх учнів, давав їм повну свободу виявлення власних знахідок та ідей.

Ключові слова: Д. Чайковський, театр, режисура, режисер, педагогічна діяльність.

Пивоварова Катерина Валентиновна, старший преподаватель кафедры режиссуры и актерского искусства Киевского национального университета культуры и искусств

Отдельные аспекты педагогической деятельности Дмитрия Семеновича Чайковского

Целью исследования является изучение отдельных положений педагогической деятельности Дмитрия Чайковского в Киевском национальном университете культуры и искусств, где режиссер и преподаватель проработал больше сорока лет. **Метод исследования** базируется на историческом, системном, системно-деятельном и информационном подходах. **Научная новизна** проведенного исследования состоит в первой попытке анализа педагогической деятельности опытного практика театральной режиссуры, профессора кафедры режиссуры Киевского национального университета культуры и искусств Дмитрия Чайковского. К изучению его научного, а особенно педагогического достояния исследователи до сих пор не обращались. Однако такое обращение важно для осознания педагогических методов подготовки и работы на режиссерских курсах, а также для понимания общей теории и режиссерской педагогической практики во всей полноте ее проявлений в Украине. **Выводы.** Дмитрий Чайковский соединял в своей педагогической деятельности традиции украинского музыкально-драматического театра, который хорошо знал и любил, поиски молодой современной режиссуры, которой непрестанно интересовался и пытался понять, и полную свободу с призывом к личному творческому эксперименту и поиску. В своей педагогической деятельности он основывался на личном опыте практикующего режиссера, и все теоретические положения пытался излагать в прикладном контексте. Как педагог относился с глубоким уважением и заинтересованностью к личностному творческому поиску своих учеников, давал им полную свободу проявления собственных находок и идей.

Ключевые слова: Д. Чайковський, театр, режиссура, режиссер, педагогическая деятельность.

Pivovarova Katerina, Senior Lecturer of the Direction and Actor's Mastery Department in Kiev National University of Culture and Arts

Separate aspects of pedagogical activity by Dmitri Semenovich Tchaikovsky

Purpose of Article. The goal of the research lies in the study of different routes of pedagogical activity of Dmitri Semenovitch Tchaikovsky, in Kiev National University of Culture and Art, to which the director and tutor has dedicated more than 40 years. **Methodology** of the research is based on the systematic and informational approach. **Scientific Novelty.** The innovation of the committed research is based on the first-time analysis of the pedagogical activity, of an experienced practitioner in theatre directing and professor of Kiev National University of Culture and Art - Dmitri Tchaikovsky. No one has yet attempted to study the individual pedagogical approach of the professor. However, that kind of approach is important for comprehending pedagogical methods of work and tutoring on directing courses, as well as understanding the general theory of directors' pedagogical practice in the fullness of its manifestation within Ukraine. **Conclusions.** Dmitri Tchaikovsky united in his pedagogical practice traditions of Ukrainian music and drama theatre, which he loved and knew very well, searches of young modern directing approaches, which he was interested in, and a full freedom with an appeal to artistic and experimental search. The pedagogical activity of the master was based on the personal experience of the director, and the theoretical aspects were applied in the additional context. As a tutor, Tchaikovsky was treating the own student's artistic searches with interest and respect, giving them full freedom to express their skills and ideas.

Key words: D. Tchaikovsky, theatre, directing, director, pedagogical activity.

Актуальність теми дослідження та аналіз досліджень і публікацій. Дмитро Семенович Чайковський (5 січня 1923 року – 7 лютого 2017 року) все своє життя присвятив служінню театру. Найбільшим і найглибшим його зацікавленням, що межувало з великою любов'ю, було зацікавлення театром. В останні роки, коли його пам'ять після перенесеного інсульту була уже не достатньо надійною, все ж зауважував, що його перейнятість театром має таку глибину і силу, що про театр утримує все.

Дмитро Чайковський був професором кафедри режисури Київського національного університету культури і мистецтв. Він – теоретик і практик театру, режисер, педагог, автор понад тридцяти наукових та навчально-методичних праць. У його теоретичному доробку, зокрема, така фундаментальна праця, як «Шляхи розвитку режисури як професії», навчальний посібник «Режисерський задум вистави», курси лекцій «Режисура українського театру корифеїв», «Основи драматургії», «Режисура Леся Курбаса – реформатора українського театру» та інші. На сьогоднішній день його плідна понад сорокарічна викладацька діяльність залишається недостатньо вивченою та систематизованою.

Хоча про творчі і теоретичні здобутки Д. Чайковського писали П. Ільченко, Р. Коломієць та інші. Він як головний режисер Хмельницького театру ім. Г. Петровського з 1959 по 1968 рік охарактеризований М. Скорським: «Д. Чайковський показав себе у багатьох спектаклях цікавим, творчим режисером, який рішуче поривав з усяким традиціоналізмом у розв'язанні мистецьких завдань, прагнув підніматися до широких мистецьких узагальнень» [5, 216]. Д. Чайковський згадується Ю. Станішевським як режисер «вдалих» постановок 60-х років [4, 166]. Одним з енергійних представників «нового покоління» режисерів 50-х років ХХ століття його називає В. Заболотна [1, 546]. На його працю «Шляхи розвитку режисури як професії» посилається О. Клековкін, розмірковуючи про зародження режисерської професії [2, 13].

Однак теоретичний та педагогічний доробок Д. Чайковського все ж залишається недостатньо аналізованим і потребує більшого заглиблення задля вивчення теорії українського театру в усій повноті її проявів, а також, зокрема, і методу його власного педагогічного підходу. Величезна кількість успішних учнів Д. Чайковського, як акторів, так і режисерів за фахом, також свідчить на користь необхідності такого звернення.

Метою дослідження є вивчення окремих положень педагогічної діяльності Дмитра Чайковського в Київському національному університеті культури і мистецтв, де режисер і викладач пропрацював понад сорок років.

Виклад основного матеріалу. Дмитро Семенович Чайковський – людина непростой долі. Він народився 5 січня 1923 року в селі Семаківці Коломийського повіту Станіславського воєводства, що тепер – Івано-Франківська область. Навчався

у Коломийській гімназії. Уже в ранньому дитинстві цікавився літературою та образотворчим мистецтвом, особливим було захоплення театром.

До Київського державного театрального інституту, першим з Західної України, вступив в 1940 році. Після року навчання, з початком війни, був за несправедливим звинуваченням заарештований і разом з іншими політичними в'язнями депортований до Новосибірська. Йому вдалося швидко виправдати себе, та факти арешту й депортації вплинули на все подальше його життя, як особисте, так і творче. Восени 1945 року після важких випробувань йому вдалося поновитися на навчання до театрального інституту, який він закінчив, здобувши акторський і режисерський фах. З 1945 по 1985 роки Д. Чайковський працював режисером у колективах театральної художньої самодіяльності та в різних столичних і обласних театрах, серед яких Київський академічний український драматичний театр ім. І. Франка, Київський театр юного глядача, Київський театр оперети, Житомирський обласний український музично-драматичний театр, Івано-Франківський обласний український музично-драматичний театр ім. І. Франка, Хмельницький обласний український музично-драматичний театр. За цей час ним було поставлено близько ста вистав. 1960 року Д. Чайковський за видатну діяльність у галузі музично-театрального мистецтва був удостоєний звання заслуженого артиста УРСР та нагороджений орденом Знак Пошани.

Паралельно з практичною роботою Дмитро Семенович вів також і педагогічну та наукову роботу на кафедрі режисури Київського національного університету культури і мистецтв. Тут він працював з 1968 року, з самого моменту заснування тоді ще Київського національного інституту культури, на кафедрі режисури та майстерності актора. 1978 року йому було присвоєне вчене звання доцента кафедри режисури, а 1994 року – професора кафедри режисури.

Д. Чайковський сповідував принципи класичної української театральної школи. Його взірцевим орієнтиром був класичний український музично-драматичний театр. За переконанням Дмитра Семеновича, театр повинен бути народним, співочим, музичним, з танцями, виразною і яскравою сценографією тощо.

Зокрема, в своїй великій праці «Шляхи розвитку режисури як професії» Д. Чайковський приділяє значну увагу режисурі українського театру, присвячуючи їй окремих, чи не найбільший розділ своєї монографії. Тут він окремо розглядає режисерський вклад в історію світової режисури М. Кропивницького, М. Старицького, М. Садовського, П. Саксаганського, І. Карпенка-Карого. Окремо розглянуто також шукання українського театру в Галичині. Окремими розділами, уже в частині про театр ХХ століття, він виділяє стаціонарний театр М. Садовського, режисерські шукання Л. Курбаса, режисуру Г. Юри та режисуру М. Крушельницького. Таким чином, Д. Чайковський наголошував на важливому значенні українській режисерській школі в контексті розвитку світової театральної режисури. Він бачив її новаторські і прогресивні шукання, і не применшував їх як у своїй педагогічній діяльності, так і у своїх теоретичних працях. Він писав, зокрема: «Режисура українського театру корифеїв у 80-ті, 90-ті роки була культурно-мистецьким явищем загальноєвропейського масштабу. Вона довела великі творчі потенції поневоленого народу...» [8, 147].

Обов'язковими вимогами до актора Д. Чайковський висував хороший голос та гарну поставу. Таким чином, для нього театр мав бути яскравим, приємним і красивим для ока видовищем в усій сукупності його виражальних засобів і з максимальною можливістю їх найвиразнішого і найестетичнішого прояву. Театр в його розумінні повинен бути живим, яскравим, хвилюючим, збуджуючим і вражаючим. «Мертві» ж і «холодні» актори, як він висловлювався, нікому не потрібні.

Разом з тим, Д. Чайковський надзвичайно цікавився новими театральними тенденціями і молодією режисурою. З великою увагою слідкував за пошуками й експериментами сучасної режисури, зокрема, української. Так він писав 1990 року: «Прагнення режисури (особливо молоді) відійти від методу відображення життя у

формах самого життя, досягнути прийоми метафоричного театру, збагнути театр абсурду тощо спонукало її звернутися до досвіду польського театру, через який можна досягнути і всю систему авангардного європейського театру минулих років.» [6, 8].

Однак, все ж в останні роки життя Д. Чайковський зізнавався, що любить свій старий театр, зокрема, і тому, що мав достатньо часу досконало вивчити його. Сучасний же театр йому не дуже подобається, можливо, саме через те, що його знає набагато менше. Якби у нього був час і можливість дослідити і новітні тенденції так само досконало, а також порівняти зі старим, то він би зробив, імовірно, інші висновки... Та, за його власними словами, на це у нього уже не залишалось достатньо часу... Цього зробити він не встиг.

Завдяки тому, що Д. Чайковський був і практиком, і надзвичайно обізнаним теоретиком, це поєднання уможливлювало глибоке розуміння театрального мистецького процесу. Як практик він знав театр зсередини, з його внутрішньої сторони. При розборі драматичного твору він дуже чітко висловлювався з приводу наскрізної дії ролі чи майбутньої вистави, надзавдання, подій, конфлікту тощо. «...Знаний режисер-постановник, Д.С. Чайковський щасливо уникає умоглядних теоретизувань, зосереджуючись на, так би мовити, прикладному характері своїх міркувань і спостережень.» [3, 3].

Д. Чайковський надзвичайно високо цінував українську драматургію, особливо класичну: твори І. Карпенка-Карого, М. Старицького, І. Котляревського та інших драматургів. Взагалі багато уваги приділяв вивченню драматургії.

За його глибоким переконанням, режисер не може відходити від драматурга, особливо коли ідеться про класичну драматургію. Вважав, що режисеру слід дотягуватись до драматурга, а не підлаштовувати його під себе. «Практика доводить, що іноді режисери настільки по-своєму бачать зображені в п'єсі колізії та образи, що приходять у пряме зіткнення з автором твору. Дехто з режисерів навіть хизується тим, що поставив виставу всупереч авторові. Такі маніпуляції з п'єсою просто недопустимі.» [7, 45]. Своє переконання Д. Чайковський підкріплює цитатою з відомої книги «Дзеркало сцени» Г. Товстоногова, де той мудро пропонує режисеру не займати принципово відмінну від драматурга позицію, сприймаючи по-іншому явища життя та мистецтва, а вступати в суперечку з автором, тільки перебуваючи на його позиціях.

У своїх поглядах на природу режисерської професії Д. Чайковський виходив з того, що майбутній режисер, як, власне, і актор, мусить бути інтелектуально розвиненим, мати про що говорити з публікою і бути абсолютно вільним у своїх поглядах. У своїй педагогічній діяльності Дмитро Семенович намагався дотримуватися цих принципів. Ніколи його робота зі студентами не носила примусового характеру. Це стосувалося і вибору драматургії, і проведення репетицій, і окремих режисерських чи акторських рішень... Наприклад, на третьому курсі він не заперечував проти п'єси «Бійня» С. Мрожека як матеріалу для режисерської постановки. Коли ж і кафедра критично поставилася до обрання такого складного матеріалу, то педагог виступив на захист своєї учениці, доводячи колегам, що «вона так мислить».

Узагалі студенти курсів Дмитра Семеновича працювали в атмосфері повної свободи. Однак він умів чітко скорегувати і вірно спрямувати їх роботу. Кілька зауважень педагога давали ясне уявлення про шлях подальшого руху та показували конкретні орієнтири можливих шукань.

У своїй педагогічній праці Д. Чайковський багато часу приділяв роботі над створенням образу. Він вважав, що актор мусить вміти існувати на сцені як «я в запропонованих обставинах ролі», створюючи образ та перевертлюючись.

Загальному образному баченню вистави присвячений і один з розділів його навчального посібника «Режисерський задум вистави. Допоміжні матеріали для вивчення однієї з основних проблем режисерської творчості». Дослідник, зокрема,

пише: «У театральному мистецтві образ – споконвічна турбота митців, що створюють його. Варто звернути увагу скільки різних аспектів цієї творчої проблеми ми розглядаємо при побудові складного синтетичного і синкретичного мистецького твору – сценічної вистави: образ дії, зоровий образ, звуковий образ, загально сценічний образ, образ-персонаж, зовнішній образ, внутрішній образ, темпоритмічний образ, образ атмосфери вистави, образ-метафора вистави, образ-метафора мізансцени...»

І кожне визначення цих різних аспектів вимагає обов'язково надзвичайної спостережливості, емоційної вразливості, роботи фантазії, Поєднання відчуття та думки і т.п. Режисерові необхідна витонченість психолога, гостра спостережливість розвідника, непереборна логіка вченого, абстраговане відчуття реальності композитора. Найперше режисерові потрібно досягнути загально-сценічний образ вистави.» [7, 56].

На молодших курсах Д. Чайковський як педагог при вихованні режисерів та акторів робив акцент на вмінні створювати характер, виявляючи темперамент. Обов'язковою і улюбленою була робота над байками. На першому курсі особлива увага приділялася поняттю «я в запропонованих обставинах ролі», організації актора, вмінню концентруватися на деталях.

Метод роботи зі студентами над виставою був наступним. Спершу дуже довго робився розбір драматичного твору з ретельним виявом теми, ідеї, завдання, наскрізної дії, конфлікту і надзавдання. Потім студенти нарешті отримували можливість виходу на сцену. При цьому Д. Чайковський пропонував імпровізувати. Загалом дозволяв студентам робити все, що заманеться. Для нього був надзвичайно важливим самостійний пошук, власні ідеї й експерименти студентів. Наприклад, основним завданням одного зі своїх навчальних посібників він, зокрема, бачив «будити самостійну думку молодого режисера, його прагнення творчого пошуку і творчої досконалості» [7, 5]. На цю саме особливість роботи педагога звертає увагу і Р. Коломієць. Він, зокрема, пише: «...Автор... спонукає майбутнього режисера в принципі не покладатися на схоластичні формулювання, які ніколи не оживуть у практиці, але думати самостійно, співставляти, обирати, відкидати, здогадуватись – мучитись творчими муками, шукати і знаходити, робити власні відкриття.» [3, 3].

Дмитро Семенович мав багато учнів, яким передав свій режисерський та педагогічний досвід. Серед них уже видатні режисери та актори. Багато хто обрав також наукову та викладацьку діяльність, продовжуючи працювати, як і Д. Чайковський зі студентами, вкладаючи сили у розробку теорії режисури та акторського мистецтва й підготовку нового покоління українських акторів та режисерів. Серед найбільш відомих учнів Дмитра Семеновича, зокрема, Андрій Лелюх – режисер театру-студії «Parasony», Ольга Павлішина – викладач Київської дитячої школи мистецтв, Василь Шандро – відомий диктор та ведучий радіопрограм, Римма Зюбіна – заслужена артистка України, актриса Київського академічного Молодого театру, двічі лауреатка театральної премії України «Київська пектораль» (в 1993 та 2007 роках) та багато інших.

Наукова новизна дослідження полягає у першій спробі аналізу педагогічного доробку досвідченого практика театральної режисури, професора кафедри режисури Київського національного університету культури і мистецтв Дмитра Чайковського. До вивчення його наукового, а особливо педагогічного, надбання дослідники досі не зверталися. Однак таке звернення важливе для усвідомлення педагогічних методів підготовки і роботи на режисерських курсах, а також задля досягнення загальної теорії та режисерської педагогічної практики в усій повноті її проявів на українському ґрунті.

Висновки. Дмитро Чайковський поєднував у своїй педагогічній діяльності традиції українського музично-драматичного театру, який досконало знав і любив, пошуки молоді сучасної режисури, якою безперестанно цікавився і намагався досягнути, та повну свободу із закликком до особистого мистецького експерименту і творчого шукання. У своїй педагогічній діяльності він базувався на власному досвіді

практикуючого режисера, й усі теоретичні положення намагався викладати у прикладному контексті. Як педагог ставився з глибокою повагою і зацікавленням до особистого творчого пошуку своїх учнів, давав їм повну свободу виявлення власних знахідок та ідей.

Література

1. Заболотна В. Театральна Україна в полудень віку: український драматичний театр 40 – 60 років ХХ століття / Валентина Заболотна // Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України; Редкол.: В. Сидоренко (голова) та ін. – Київ: Інтертехнологія, 2006.
2. Клековкін О. Отці театру / О. Клековкін // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого: зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т театру, кіно і телебач. ім. І. К. Карпенка-Карого. – Київ, 2015. – Вип. 17.
3. Коломієць Р.Г. Корисний посібник / Р.Г. Коломієць // Чайковський Д.С. Режисерський задум вистави. Допоміжні матеріали для вивчення однієї з основних проблем режисерської творчості. Навчальний посібник. – Ужгород, 2002.
4. Станішевський Ю. Шляхи і проблеми розвитку національного режисерського мистецтва в контексті історії українського драматичного театру / Ю. Станішевський // Сучасне мистецтво. – 2004. – Вип. 1.
5. Чайковський Д. Обранець долі. Миттєвості життя ординарної людини у неординарному часі / Д. Чайковський. – Київ, 2012.
6. Чайковський Д. Осягнення незнаного театру / Д. Чайковський // Український театр. – № 3. – 1990.
7. Чайковський Д.С. Режисерський задум вистави. Допоміжні матеріали для вивчення однієї з основних проблем режисерської творчості. Навчальний посібник / Д.С. Чайковський. – Ужгород, 2002.
8. Чайковський Д. Шляхи розвитку режисури як професії / Д. Чайковський. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013.

References

1. Zabolotna, V. (2006). Theatrical Ukraine at noon: Ukrainian Drama Theater 40 - 60 years of the XX century. Essays on the history of theater art of Ukraine of the twentieth century. Institute of Contemporary Art Problems of the Academy of Arts of Ukraine. V. Sidorenko (Ed.) et al. Kyiv: Intertekhnologiya [in Ukrainian].
2. Klekovkin, O. (2015). The Fathers of the Theater. Scientific Bulletin of the Kyiv National University of Theater, Cinema and Television named after I.K.Karpenko-Kari: Sb.sciences etc. Kiev. nats un-t theater, cinema and TV. them I.K. Karpenko-Karya. Kyiv – issue 17. [in Ukrainian].
3. Kolomyiets, R.G. (2002). Tchaikovsky DS The director's idea of the performance. Auxiliary materials for studying one of the main problems of directing creativity. Uzhgorod: Tutorial. [in Ukrainian].
4. Stanishevsky, Y. (2004). Ways and problems of the development of national directorial art in the context of the history of the Ukrainian dramatic theater. Kyiv: Contemporary Art. issue 1. [in Ukrainian].
5. Tchaikovsky, D.S. (2012). Elected fate. Moments of life of an ordinary person in extraordinary time. Kyiv [in Ukrainian].
6. Tchaikovsky, D.S. (1990). Acquaintance with the unknown theater. Kyiv: Ukrainian Theater,1. [in Ukrainian].
7. Tchaikovsky, D.S. (2002). The director's idea of the performance. Auxiliary materials for studying one of the main problems of directing creativity. Uzhgorod: Textbook [in Ukrainian].
8. Tchaikovsky, D.S. (2013). Ways of development of directing as a profession. Kyiv: Spirit and literature [in Ukrainian].